

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.946.3-057.76

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ БЛИЗНЮКІВ

Белякова С.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються соціально-психологічні детермінанти розвитку мовлення у дітей-близнюків які перебувають в умовах близнюкової ситуації. Розкривається специфіка відхилень у мовленнєвому розвитку близнюків, представлено рекомендації батькам для оптимізації мовленнєвого розвитку близнюків.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, монозиготні близнюки, дизиготні близнюки, близнюкова ситуація, автономне мовлення, біологічні чинники, психологічні чинники, сибси.

Постановка проблеми. Згідно з численними дослідженнями оволодіння мовленням у близнюків відбувається із затримкою та дефектами. Близнюки довше затримуються на стадії автономного мовлення, відсоток егоцентричного мовлення у них вище, ніж у однопороджених дітей. Соціалізоване мовлення у близнюків довше зберігає ситуативний характер. До початку шкільного віку більшість близнюків наздоганяють у мовленнєвому розвитку своїх однопороджених однолітків, хоча у деякого можуть зберігатися артикуляційні труднощі. Потенційними причинами проблеми розвитку мовлення є біологічні особливості дітей-близнюків, затримка інтелектуального розвитку, близнюкова ситуація, мінімізація мовленнєвого спілкування з дорослим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує припущення, що значне відставання близнюків у мовленнєвому розвитку також є результатом специфіки соціальної ситуації їх розвитку. Оскільки близнюки постійно контактують у них виникає явище, яке О. Лурія [1] називав автономною мовою, а Р. Заззо [6] – криптофазією. Цей феномен характеризується появою у близнюків власної спрощеної мови, не зрозумілої для оточуючих. Варто враховувати, що всі діти, коли вчаться говорити, наслідують декілька моделей, наприклад, няню, старших дітей, однолітків, родичів. Близнюки, оскільки проводять разом більше часу, в основному, наслідують один одного, що ще більше підсилює спотворення, властиві дитячому мовленню. Як наслідок, багато слів стають незрозумілими для оточуючих – це і є «таємна мова», або, так звана, автономна мова близнят. Часте явище у мовленні маленьких близнят – опускання закінчень певних слів. Вважається, що така скорочена мова потрібна близням, щоб швидше висловити свої думки, оскільки в сім'ях з декількома дітьми загострюється боротьба за право бути почутим і сприйнятим батьками. Тому немає нічого дивного в тому, що у близнят, особливо якщо у них дуже тісні зв'язки один з одним, виявляється деяка затримка мовленнєвого розвитку. У середньому така затримка зустрічається частіше у близнят, ніж у однопороджених дітей, але це у жодному випадку не є показником розумової відсталості

або передвісником труднощів у навчанні. Проте, щоб успішно вийти з домашньої ситуації у більш широке соціальне оточення, близням потрібно розвивати відповідні мовленнєві навички.

Те, що виникнення подібного мовлення є наслідком специфічної близнюкової ситуації розвитку, вважається доведеним [5]. У своїй праці І. Іскольдський наводить приклад дослідження, де порівнювалися середні показники вербального інтелекту трьох груп дітей: 1) близнюків, чиї партнери померли в ранньому дитинстві; 2) близнюків, які розвивалися разом; 3) однопороджених. Близнюки першої групи практично не відрізнялися за рівнем вербального інтелекту від однопороджених, а «звичайні» близнюки відставали за цим показником від двох інших груп. Результати цього дослідження можуть виступати опосередкованим доказом того, що саме близнюкова ситуація є причиною відставання близнюків у мовленнєвому розвитку [5]. Такий висновок підтвердили у своїй роботі О. Лурія і Юдович (1956), де описуються пари, які характеризуються значним відставанням у мовленнєвій сфері. У дослідженні стосовно цих близнюків був застосований спосіб розлучення на певний період часу. Мовленнєві функції, за даними Юдович, після цього швидко відновлювалися.

Отже, специфічна близнюкова ситуація, пов'язана з тісними стосунками між партнерами, їх взаємною ідентифікаційною функцією, виникненням почуття «Ми» [6] може призвести до своєрідного розвитку близнюків, як в особистій, так і в когнітивній сферах.

Разом із тим в ряді ранніх досліджень (Р. Заззо 1963, І. Сірелло 1983) описується й інша тенденція стосовно близнюків. У цих роботах аналізуються випадки, коли в близнюків виникає почуття єдності або ревності стосовно один одного, що призводить до гострих (іноді хронічних) конфліктів, які доходять до бійок. Близнюки далеко не завжди виявляються ідеальними партнерами один для одного, чому є багато прикладів як в науковій (В. Фрідріх, Н. Бреккет), так і в художній літературі (Т. Шевченко, М. Твен).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З перерахованих вище наукових

праць впливає, що помітне відставання в мовленнєвому розвитку властиво близнюкам тільки в ранньому та дошкільному віці і є тимчасовою фазою в їх розвитку. Однак питання про відмінності в мовленнєвому розвитку близнюків і однопороджених дітей у різному віці і з різними психолінгвістичними параметрами заслуговує уваги.

Мета написання статті полягає у теоретичному вивченні соціально-психологічних детермінант мовленнєвого розвитку близнюків.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових працях фігурують три напрямки дослідження розвитку мовлення у дітей – близнюків. Перша група досліджень (Р. Заззо, В. Фридрих, П. Миттлер) робить акцент на виявленні кількісних відмінностей (рівень оволодіння фонетикою, морфологією, синтаксисом) в мовленні між близнюками і однопородженими дітьми, маючи на увазі, що ефект «близнюкової ситуації» може чинити негативний вплив на розвиток мовлення.

Другий напрямок виходить з комунікативного підходу до аналізу мови і розглядає ті своєрідні, інші, ніж у однопороджених дітей, якісні особливості мовлення близнюків, які дозволяють їм адаптуватися до умов комунікації в межах близнюкової ситуації (Д. Чернов, В. Семенов).

Третій напрямок (Ф. Гальтон, Е. Поль) використовує близнюковий метод для вирішення психогенетичних завдань, тобто для визначення відносного внеску генетичних факторів і факторів середовища в процес мовленнєвого розвитку дитини.

Р.Левіна виділяє три рівні загального недорозвитку мовлення. Перший рівень характеризується цілковитою або майже цілковитою відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли в нормальній дитини (5-6 років) мовлення вже сформоване. На цьому рівні мовленнєвого розвитку словниковий запас дітей-близнюків складається здебільшого із звукових і звуконаслідувальних комплексів, які супроводжуються жестами, як правило, незрозумілими для навколишніх.

Другий рівень характеризується тим, що мовленнєві можливості дітей-близнюків значно зростають, спілкування здійснюється не лише за допомогою жестів і лепетних уривків слів, а й мовними засобами, хоч і досить спотвореними в фонетичному і граматичному відношеннях.

Третій рівень передбачає розгорнуте повсякденне мовлення без грубих фонетичних і лексико-граматичних відхилень, але з окремими порушеннями в фонетиці, лексиці й граматиці [Синьов, 1994].

Мовленнєва діяльність формується і функціонує в тісному зв'язку з психікою дитини в цілому, з різноманітними її процесами, які протікають у сенсорній, інтелектуальній, афективно-вольовій сферах.

Однак, разом із затримкою мовленнєвого розвитку існує ще й проблема мовленнєвих дефектів. Зокрема дефекти мовлення у близнюків можна розділити на декілька категорій.

До першої категорії належать дефекти вимови (артикуляції). Деякі автори роблять висновок, що у віці 7 років, коли артикуляція у дітей досягає зрілого рівня, близнюки і їх сибси демонструють істотно нижчий рівень розвитку артикуляційних навичок [Ушакова, 1977]. Н.Г. Липовецька і Г.Н. Пи-

воварова зафіксували у дітей-близнюків факти недорікуватості (спотворення або заміна звуків мови) не тільки у дошкільнят, а й у школярів-близнюків [Чернов, 2000]. Утруднення в артикуляції звуків мови викликають різні недоліки вимовляння, що характерно для близнюків. Нечіткість артикуляції може призвести до відставання в оволодінні звуковим складом слова, а це, в свою чергу, до аграматизмів у писемному мовленні. Крім того, нечіткість артикуляції (погане вимовляння) призводить до обмеження мовленнєвої активності. Дитина, боячись глузування оточуючих, обмежує коло спілкування, що веде до зниження активного і пасивного словникового запасу [Синьов, 1994].

Найскладніші мовленнєві порушення стосуються як фонетико-фонематичної, так і лексико-граматичної сторони мовлення, призводять до його загального недорозвитку – від повної відсутності або лепетного стану до розгорнутого мовлення, але з елементами фонетичного і лексико-граматичного дефекту.

Таким чином, артикуляційні порушення у близнюків більш часті, ніж у однопороджених дітей, і можуть мати місце не тільки в ранньому та дошкільному, але і в шкільному віці.

До другої категорії відносять не тільки відставання дітей-близнюків у мовленнєвому розвитку а й створення власного автономного мовлення. Існує припущення, що значне відставання близнюків у мовленнєвому розвитку також є результатом специфіки їх соціальної ситуації, а саме близнюкової ситуації.

Близнюкова ситуація – специфічні психологічні особливості взаємостосунків близнят як партнерів. Характерною особливістю близнюкової пари є власний мікроклімат і специфічне ставлення до навколишнього світу. Складовими близнюкової ситуації є дві протилежні тенденції: до ідентифікації зі своїм близнюком і, навпаки, до індивідуалізації кожного партнера в парі. Перша тенденція призводить до відчуття себе спочатку частиною пари, а вже потім – самостійною особистістю; друга може призвести до конфліктних ситуацій між близнюками.

Багато авторів відзначають, що для мовленнєвого розвитку близнюків, характерний феномен автономного мовлення [Лурия, 1956] або криптофазії, [Тутунджян, 1967, Zazzo, 1976] внаслідок існування між ними тісних внутрішньопарних взаємин. Під терміном криптофазія Р. Заззо розумів власне інтимне мовлення близнюків, повне неологізмів і практично незрозуміле для оточуючих, вважаючи його однією з особливостей розвитку мовлення близнюків на ранньому етапі онтогенезу. Він зазначав, що, будучи наслідком близнюкової ситуації, це мовлення поступово набуває довільного, усвідомленого характеру і ще більше ізолює близнюків від оточуючих. Криптофазія частіше спостерігається у монозиготних, ніж у дизиготних близнюків, і частіше у хлопчиків, ніж у дівчаток. К. Моффорд зазначає, що під терміном «секретне мовлення», є форма спілкування, не призначена для взаємодії з дорослим, в спілкуванні з яким діти поступово починають вживати соціалізовані форми мовлення. Спостереження А.Р. Лурия і Ф.Я. Юдович підтверджують цю точку зору [Лурия, 1956]. «Секретне мовлення» може бути особливою формою взаємодії,

в якій слова і жести набувають значення на підставі загального сприйняття і переживання подій минулого, що дозволяє близнюкам розуміти один одного в сьогоденні. Воно може бути соціально переданою формою мовлення, що зберігається для особистісного спілкування [Тутунджян, 1967]. Останнє відзначає і Ф. Фрідріх: оскільки дорослі активно пристосовуються до спілкування з близнюками в ранньому віці, вони також впливають на встановлення автономного мовлення. Автор вказує, що автономне мовлення представляє минущу і перехідну стадію в розвитку мовлення у всіх дітей, однак, оскільки у батьків близнюків часто не вистачає часу для повноцінного спілкування зі своїми дітьми, їх автономне мовлення довго не трансформується в соціалізоване [Фридрих, 1985]. Отож, автономне мовлення у близнюків має свої відмінності. Внаслідок тісних внутрішньопарних взаємин і мінімізації спілкування з дорослим мовлення у них, мабуть, може розвиватися не в бік заміни автономної форми її дорослими формами, а навпаки, в бік її поглиблення і ускладнення, що в свою чергу може призводити до нерозуміння її навіть близькими дорослими. Більше того, навіть поступово опановуючи мову дорослих, близнюки, мабуть, можуть усвідомлено і довільно використовувати «секретне мовлення» для спілкування між собою, при цьому не намагаючись взаємодіяти з допомогою неї з дорослими. Звертає на себе увагу і те, що багато дослідників відзначають наявність криптофазії у близнюків в 4-6 років, що може говорити про затримку їх мовленнєвого розвитку.

Тому великої уваги варто надавати профілактичній роботі з дітьми-близнюками дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, з метою прискорення мовленнєвого розвитку близнюків, батькам варто створювати для кожного малюка ситуації, коли спілкування відбувається тільки з ним. Особливо важливо провокувати на спілкування більш замкнутого малюка.

У розмові з кожною дитиною демонструвати їй приклад правильного мовлення, адекватно-

го вживання нових термінів. Якщо спілкування відбувається одночасно з обома дітьми необхідно звертатися індивідуально до кожного.

Бажано читати близням вголос і спонукати їх до спільного творчого процесу, оскільки це розвиває інтерес дітей до слів. Розвиток мовлення у близнюків значно прискориться, якщо вони будуть постійно чути багату, різноманітну і правильну мову. Потрібно віднадувати дітей перебувати співбесідника або демонстративно привертати до себе увагу. Не дозволяти їм перебувати або домоворювати один за одного.

Необхідно давати кожному близнюку можливість самостійно спілкуватися з іншими дітьми. Слід дозволяти своїм малюкам спілкуватися з однолітками. Нові друзі дозволять їм вийти зі свого замкнутого автономного світу. Нехай у кожного з близнюків з'являться свої приятелі – це абсолютно нормально. Нова форма спілкування допомагатиме їм розвинути навички мовлення, що у свою чергу зробить вплив на читання і письмо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, всі вищезазначені факти дозволяють зробити висновок, що у випадку близнюків можна говорити не тільки про кількісні відмінності, а й про якісно своєрідний шлях оволодіння мовленням в порівнянні з ситуацією однонародженої дитини. Застосування комунікативного підходу (дослідження діалогу, прагматики, особливостей мовлення в різних соціальних контекстах) до аналізу вербального взаємодії у дітей-близнюків дає можливість виділити ті своєрідні прийоми, які вони виробляють з метою адаптації до умов близнюкової ситуації, що, в кінцевому рахунку, і дозволяє їм проходити властиві однонародженим дітям стадії мовленнєвого розвитку швидше або повільніше і демонструвати феномени мовлення, що не зустрічаються у однонароджених однолітків.

Отже, дослідження мовленнєвого розвитку близнюків дають підстави стверджувати, що в їх відставанні від однонароджених дітей, більшу роль відіграють психологічні, ніж біологічні чинники, зокрема близнюкова ситуація.

Список літератури:

1. Лурия А.Р. Речь и развитие психических процессов у ребенка / Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. – М., 1956. – 235 с.
2. Тутунджян О.М. Из истории научной психологии во Франции: докт. дис. / О.М. Тутунджян. – М., 1967.
3. Ушакова Г.К. Особенности развития близнецов // М.: Медицина, 1977. – 96 с.
4. Чернов Д.Н. Речевое развитие детей-близнецов / Д.Н. Чернов // Вопр. психол. – 2000. – № 5.
5. Фридрих В. Близнецы / В. Фридрих – М.: Прогресс, 1985. – 207 с.
6. Zazzo R. The Twin Condition and the Couple Effects on Personality Development / Acta Geneticae Med. Et /Gemellol / 1976.
7. Синьов В.М., Коберник Г.М. // Основи дефектології: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 143 с.

Белякова С.Н.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ БЛИЗНЕЦОВ

Аннотация

В статье рассматриваются социально-психологические детерминанты развития речи у детей-близнецов, находящихся в условиях близнецовой ситуации. Раскрывается специфика отклонений в речевом развитии близнецов, представлены рекомендации родителям для оптимизации речевого развития близнецов.

Ключевые слова: речевое развитие, монозиготные близнецы, дизиготные близнецы, близнецовая ситуация, автономная речь, биологические факторы, психологические факторы, сибсы.

Beliakova S.M.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SPEECH DEVELOPMENT OF TWINS

Summary

The article deals with the psychological characteristics of defects of speech in children-twins under twins' situation. Specific abnormalities in speech development twins, presents recommendations for parents, teachers to optimize speech development twins.

Keywords: speech development, monozygotic twins, dizygotic twins, twins situation, independent broadcasting, biological factors, psychological factors, sibs.